

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІКИ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

УДК 378.12

Ольга Беляк

ЗМІСТ ЛЕКСИЧНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У
СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ

Беляк О. М. Зміст лексичної роботи з учнями початкових класів у спеціальній школі.

У статті пропонується зміст роботи з учнями початкових класів. Здійснено відповідно до мети аналіз нормативних документів, у яких наголошується на необхідності постійної лексичної роботи. Визначено етапи, напрями лексичної роботи в початкових класах спеціальної школи, а також розроблено комплекс вправ задля уточнення і збагачення словника молодшого школяра.

Ключові слова: лексична робота, етапи і напрями лексичної роботи, лексичні вправи.

Беляк О. Н. Содержание лексической работы с учениками начальных классов в специальной школе.

В статье предлагается содержание работы с учащимися начальных классов. Осуществлено в соответствии с целью анализ нормативных документов, в которых подчеркивается необходимость постоянной лексической работы. Кроме того, определены этапы, направления лексической работы в начальных классах специальной школы, а также разработан комплекс упражнений с целью уточнения и обогащения словаря младшего школьника.

Ключевые слова: лексическая работа, этапы и направления лексической работы, лексические упражнения.

Belyak O. M. The contents of vocabulary work with primary school's pupils at special schools

The paper presents contents of work with primary school's pupils at special schools. According to the purpose, the author makes the analysis of normative documents, which emphasize the need for constant vocabulary work. In addition, the author defines the stages and directions of vocabulary work at primary special schools and develops a set of exercises to specify and enrich the vocabulary of junior schoolchildren.

Key words: vocabulary work, stages and directions of vocabulary work, vocabulary exercises.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням останнім часом кількості дітей молодшого шкільного віку, які мають тяжкі порушення мовлення. У змісті мовної освіти проекту Концепції мовної освіти в Україні (2011 р.) зазначається, що зміст навчання мов має бути різноплановим і відображати три взаємопов'язані складники – мовні і мовленнєві знання, практичні вміння й навички, цінності. Відповідно до цього у змісті належить якнайповніше висвітлити: функціональну систему мовлення, представлену мовленнєвою діяльністю у єдності чотирьох складників; аспект культури мовлення, що охоплює його нормативність (дотримання правил усного й писемного мовлення), адекватність (точність висловлення думок,

почуттів, волевиявленнь), естетичність (оптимальний темп і гучність мовлення, тембр і інтонація, тональність), лексичне багатство, різноманітність синтаксичних конструкцій, образність), поліфункціональність (застосування мови в усіх її аспектах у будь-якій галузі суспільного життя) [2].

Мета статті – з'ясувати зміст лексичної роботи з учнями початкових класів у спеціальній школі, визначити етапи й напрями лексичної роботи.

Видатний педагог К. Ушинський наголошував на необхідності формування вмінь у дітей користуватися мовними засобами задля побудови власного мовлення: «У дітей запас слів і форм рідної мови зазвичай не малий, але вони не вміють користуватися цим запасом, і ось ця навичка відшукувати швидко й точно в пам'яті потрібну форму є однією з найважливіших умов розвитку дару слова. Учитель має дати дітям цю навичку, водночас збагачуючи поступово розумовий запас, розвивати в дітях чуття мови, яке вгадує, що форма не та, яка потрібна» [6].

У Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (2013 р.) одними із основних напрямків корекційно-розвивальної роботи визначено: розвиток зорового або слухового сприймання, мовлення, пізнавальної діяльності, психофізичний, соціально-комунікативний розвиток дітей з особливими потребами, формування в них навичок просторового, соціально-побутового орієнтування тощо; розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку дітей шляхом взаємодії з довкіллям з урахуванням наявних знань, умінь і навичок комунікативної діяльності і творчості [3].

У навчальній програмі для підготовчого, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушення мовлення (2014 р.) зазначається, що метою цього навчального предмету є формування ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, розв'язання життєво важливих завдань, а також успішна самореалізація особистості з урахуванням індивідуальних мовленнєвих та пізнавальних можливостей, корекція порушень мовленнєвого розвитку. Крім того, одним із корекційно-розвиткових завдань предмету «Українська мова» є корекція лексичної сторони мовлення на основі розширення словникового запасу, уточнення та диференціації лексичних значень слів, формування різних рівнів лексичних узагальнень, що виражає слово, та лексичної системності [4].

Слід зауважити, що саме мовна змістова лінія безпосередньо має на меті розвиток лексичних умінь через спрямованість на засвоєння школярами із ТПМ знань про мову, мовні вміння, розробляється з урахуванням того, що в початковому курсі формування в учнів знань про мову, вмінь виконувати певні види мовного аналізу є пропедевтичним.

Так, сучасні науковці, з-поміж яких О. Ахманова, М. Баранов, П. Білоусенко, А. Богуш, Д. Ганич, З. Гирич, Б. Головін, Н. Голуб, М. Вашуленко, Л. Кожуховська, Т. Коршун, М. Кочерган, Л. Кутенко, Т. Ладижевська, Т. Лановик, Т. Левченко, Н. Луцян, І. Луценко, М. Мацько, І. Непомняща, М. Пентилюк, І. Олійник, Ю. Руденко, В. Русанівський, К. Струніна, О. Тараненко, В. Тихоша, Л. Щербя та інші наголошували на необхідності лексичної роботи.

Проблему, яка стосується лексичної роботи дітей з вадами мовлення, вивчали такі науковці, як: А. Винокур, М. Гріншпуна, А. Зикєєв, А. Олефір, Г. Каше, С. Конопляста, Р. Левіна, О. Мастюкова, О. Ревуцька, М. Савченко, Н. Серебрякова, Є. Соботович, І. Чередніченко та інші.

Отже, вивчення української мови молодшими школярами з тяжкими

порушеннями мовлення передбачає пропедевтичну роботу з формування такої одиниці мовної одиниці, як слово у його лексичному значенні. Основна увага вчителя має приділятися саме практичному аспекту – роботі над значенням слова і кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граматичними формами, розвитку вміння користуватись мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, прагнути її удосконалення.

Уже в 1 класі розпочинається робота над словом. У цей період потрібно розвивати в учнів з тяжкими порушеннями мовлення: уміння сприймати невеликі за обсягом тексти, слідкувати за розвитком думки у тексті, визначати його головну думку, основні події, дійових осіб (персонажів); орієнтування в усних та письмових висловлюваннях (практично); навички виділення речень на слух та з письмового тексту; уміння визначати межі речення у письмовому тексті та правильно оформлювати речення під час письма; навички побудови простих непоширених та поширених речень з опорою та без опори на наочність, запитання, побудова відповідних графічних схем; навички правильно використовувати розділові знаки, що позначають кінець речення (крапка, знак питання, знак оклику); узагальнене лексичне значення слів. В учнів також мають бути сформувані вміння інтонаційно правильно оформлювати речення різні за метою висловлення; практичні вміння визначати синтаксичне значення слів у реченні з опорою на запитання та самостійно ставити запитання до різних членів речення; навички синтаксичних трансформацій речення (розширення, звуження, відновлення деформованого речення) [4].

Так, у 2 класі на відміну від 1 класу в учнів необхідно збагачувати й активізувати словник іменників, дієслів, прикметників, уточнення та диференціювання значення названих слів, формувати вміння добирати слова назви предметів, дій, ознак за лексико-граматичним значенням та за питаннями хто?, що?, що робить?, що зробити?, що робив?, що буде робити?, який?, яка?, яке?, які?; класифікувати названі слова за запитаннями, ставити питання до таких слів, групувати такі слова за певними семантичними групами. Крім того, важливо формувати вміння добирати слова, протилежні за значенням до заданого, вміння добирати синоніми до заданого слова у реченні чи словосполученні або ізольованого слова; розрізняти прийменник як окреме слово, до якого не ставлять питання і яке служить для зв'язку слів у реченні; пов'язувати слова в реченні за допомогою прийменників (практично) [4].

Отже, у 3 класі завдання спеціальної школи формувати в учнів розуміння значення полісемічних слів, що належать до різних частин мови у різних контекстах; уміння порівнювати значення полісемічних слів у різних контекстах. Так, учитель має розвивати навички використання полісемічних слів у власному мовленні: складати словосполучення та речення із заданими полісемічними словами; формувати вміння диференціювати значення слів омонімів у словосполученнях та реченнях, самостійно будувати речення та словосполучення з такими словами; розвивати вміння добирати антоніми та синоніми до заданих слів, складати з ними речення (словосполучення), використовувати синоніми й антоніми для увиразнення мовлення, уникнення повторів слів у текстах; формувати розуміння фразеологічних виразів за контекстом, ситуацією, шляхом пояснення їхнього значення; стимулювати самостійне використання учнями фразеологізмів у власному мовленні; виховання в учнів поваги до мови та мовних норм; стимулювання дотримання мовних норм та мовленнєвого етикету учнями у власному мовленні; розвиток контролю (самоконтролю) учнів за власним мовленням та мовленням педагога, однокласників [4].

У 4 класі в учнів необхідно формувати й узагальнювати знання про морфемну будову слова. Учень повинен орієнтуватися в будові слова, розрізняти форми одного і того ж слова та спільнокореневих слів. Учитель має розвивати спостереження за значенням слів, що відповідають на питання різних частин мови, розпізнавання та розрізнення таких слів у мові за різними ознаками; розвивати вміння групувати різні частини мови, встановлювати граматичний зв'язок між ними; розвивати орфографічної пильності до написання слів у правильній граматичній формі; збагачувати словник учнів новими словами, які використовуються під час вивчення шкільних дисциплін, наведені у рекомендованій для читання літературі, стимулювати учнів до з'ясування значень нових слів, самостійно (з опорою на контекст чи ситуацію), за допомогою дорослих [4].

Так, указані програми розкривають етапи вивчення лексики учнями початкової школи: підготовчий (знайомство зі словом, виділення лексичних одиниць з мовлення), спеціальний (формування лексичних понять, вироблення вмінь і навичок вживання лексичних одиниць у мовленні), аспектний (закріплення знань з лексикології, удосконалення умінь і навичок).

О. Олефір визначає напрями лексичної роботи на уроках читання: збагачення активного словника дітей шляхом засвоєння значень нових слів і нових значень знайомих слів, що раніше були невідомі учням; уточнення їхнього словника, поглиблення розуміння значення вже відомих слів, з'ясування відтінків значення синонімів, антонімів, багатозначних слів; активізація словника, тобто використання якомога більшої кількості слів у мовленні кожного учня, введення слів у речення, засвоєння сполучуваності слів з іншими словами, використання їх у конкретному тексті; вилучення нелітературних слів, які вживаються іноді молодшими школярами, виправлення помилок у наголошуванні та вимові слів [5].

Пропонуємо напрями лексичної роботи: проведення лексичного аналізу текстів; глумачення значення слів, виконання завдань з наведеними словами.

Окрім того, слід зауважити, що вся лексична робота у спеціальних школах, де навчаються діти с тяжкими порушеннями мовлення має бути спрямована на те, щоб формувати, збагачувати словниковий запас, а також постійно здійснювати його корекцію й активізацію.

З цією метою було розроблено комплекс вправ, види яких запропонував М. Вашуленко: за дидактичною метою; за характером розумових операцій; за ступенем самостійності у виконанні, за формою виконання [1]:

1) Вправи для роботи над лексичним матеріалом, в основі яких лежить дидактична мета і які спрямовані на розуміння учнями значення слова і вживання слів у власному мовленні:

А) Виписати сполучення слів з іменниками *сонечко* і *Сонечка* та пояснити значення.

Задивилось сонечко	Чисті черевички,
На маленьку Сонечку	У косичках стрічки.
Сонечка умита,	Усміхнулось сонечко
Сонечка одіта,	До малої Сонечки.

Грицько Бойко

Б) Відгадати загадку, пояснити, які предмети названі словами-відгадками.

Він – тварина норовлива:
Хвіст, копита, пишна грива...
Сани й віз возити може
І у полі допоможе.

Наталія Гуркіна

В) Пояснити значення слова *шпаківня*.

А ми *шпаківні* будували. І ціле літо, ціле літо
Як розпускалися садки, Вони співали нам пісні
До нас весною завітали Повиростали їхні діти,
Веселі наші співаки. Такі ж співучо голосні.

Грицько Бойко

Г) Прочитати, пояснити значення виділених слів.

Д) Скласти речення з різними значеннями багатозначного слова (хліб, журавель, груша).

Е) Скласти речення зі словосполученнями мильна бульбашка, мильна опера, мильна гора.

Є) Скласти текст, використовуючи подані антоніми.

Високий – низький, важкий – легкий, мовчазний – говіркий.

Ж) Дібрати і записати синоніми до слів видатний, урочистий, відголос.

2) За характером розумових операцій: а) аналітичні, б) синтетичні, в) на порівняння.

А) Знайти у тексті близькі за значенням слова. Поміркувати, чому автор не обмежився вживанням слова *дощ*.

От і осінь наступила, А зефір несе листочки.

Розпускає вітер крила. Бриз на березі морським

Рве листочки легковій. Заганяє всіх у дім.

Гне дерева буревій. А як сіверко задме,

Вихор крутиться з пісочком. То зима нас не мине.

Надія Красоткіна

Б) Виправити речення, уникаючи тавтологій.

Лікар професійно лікує, бешкетник весь час бешкетує, володар вправно володарює.

В) Прочитати речення, порівняти, виписати у зошит тільки правильні варіанти.

Впадати в очі, борсатися в очі; вести закон в силу – надати чинності законові; стягнути недотримку – зискати недотримку; ви маєте рацію – ви праві; винести вдячність – скласти подяку; запобігати ласки – добиватися розташування; зайти у безвихідь – зайти в тупік; на ступінь вище – на шабель вище.

3) За ступенем самостійності: а) репродуктивні, б) конструктивні, в) творчі.

А) Виписати з казки В.О. Сухомлинського «Лелека – Добре Серце» синоніми.

Б) Виписати з прислів'їв і приказок антоніми.

Багатий бідного не знає. Бери здалеку жінку; купуй зблизьку корівку. Балакає густо, а виходить пусто. Багатому щастя, а вбогому тряця. Багатство ум родить, а бідність і той, що був, губить. Багачеві прибил, а біднякові загибель. Більше діла – менше слів. Сухий березень, теплий квітень, мокрий май – буде хліба врожай! Говорить прямо, а робить криво. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. Бідний носить, що може, а багач, що хоче. Учений іде, а неук слідом спотикається.

В) З поданих слів скласти словосполучення.

Крило птаха – крило літака, ніс людини – ніс літака, сніг іде – судно іде – жінка іде, величний замок – металевий замок.

Г) Скласти текст-міркування з теми «Мій дій», використовуючи лексичне багатство української мови.

Отже, вказані вправи складають зміст лексичної роботи з учнями початкових класів у спеціальній школі. Вони мають виконуватися постійно, в системі, розвиваючи в учнів самостійність і збагачуючи їхнє мовлення.

Література

1. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / за наук. ред. М. С. Васьуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF>
3. Концепція мовної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chervonakalina.ucoz.com/load/osvita/koncepciji/koncepcija_movnoji_osviti_v_ukraji_ni/6-1-0-74.
4. Навчальні програми для підготовчого, 1–4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушення мовлення / Л. І. Трофименко. – К., 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11
5. Олєфір О. І. Напрями лексичної роботи з молодшими школярами із тяжкими порушеннями мовлення на уроках читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.logopedu.com.ua/article/432_Napryami_leksichnoi_roboti_z_molodshimi_shkol_yarami_iz_tyajkimi_movlennevimi_vadami_na_urokah_chitannya.
6. Ушинський К. Д. О первоначальном преподавании русского языка / К. Д. Ушинський // Избр. пед. соч. – М., 1954. – Т. 2. – С. 689.

УДК 371.132

Ольга Бондаренко

ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Бондаренко О. В. Зміст, форми і методи профорієнтаційної роботи в умовах профіЛЬНОЇ школи.

У статті висвітлено зміст професійної спрямованості старшокласників, розглянуто форми й методи її формування. На основі теоретичного узагальнення й вивчення практичного стану проблеми, автором виявлено чинники, що впливають на результативність профорієнтаційної роботи в умовах профіЛЬНОЇ школи.

Ключові слова: професійна спрямованість, професійне самовизначення, профіЛЬНЕ навчання, профіЛЬНА школа, профорієнтаційна робота.

Бондаренко О. В. Содержание, формы и методы профориентационной работы в условиях профильной школы.

В статье освещено содержание профессиональной направленности старшеклассников, рассмотрены формы и методы ее формирования. На основе теоретического обобщения и изучения практического состояния проблемы, автором выявлены факторы, влияющие на результативность профориентационной работы в условиях профильной школы.

Ключевые слова: профессиональная направленность, профессиональное самоопределение, профильное обучение, профильная школа, профориентационная работа.

Bondarenko O. V. Content, forms and methods of forming professional orientation of high school students in terms of specialized schools.

In the article the content of professional orientation seniors are considered forms and methods of formation. Based on the theoretical study and practical generalization of the